Mehmet Ali TÜRKMENOĞLU*

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND

HISTORY RESEARCH

e-ISSN: 2687-6426

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPRAK YÖNETİMİ VE VERGİ TOPLAMA

(TİMAR SİSTEMİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME)

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin temel toprak yönetimi ve vergi toplama sistemi olan tımar sistemi ile ilgili bugüne kadar birçok tanımlama yapılmıştır. Bunlarda vurgulanan esas nokta tarımsal üretime dayalı ekonomileri olan tüm devletler gibi tarımsal üretimin vergilendirilmesi ve bu vergi kaynaklarının mümkün oldukça mahallinde harcanarak ihtiyaçların teminidir. Geçmiş Abbasilerdeki “katia” Selçuklulardaki “ikta” sistemlerine dayanan içeriği itibariyle ise tarıma dayalı tüm ekonomilerde izleri görülen tımar sistemi devlet görevlilerine verilen belli bölgelerin vergi toplama yetkisinin belirli şartlar altında kişilere devredilmesi anlamına gelir. Bu sistemde belli kişilerin maaşları karşılığında gelir elde etmelerinin yanı sıra asıl amacın seferler münasebeti ile orduya asker yetiştirmek olduğu söylenebilir. Tımarlı sipahiler, tasarruf ettikleri tımarın geliriyle belli kurallara uyarak hem asker yetiştirir hem de sefer mevsimlerinde seferlere katılmakla mükelleftir. Tımar sistemi içeriği itibariyle bunlarla sınırlı olmayıp eyalet

* Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, maliturkmenoglu@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8826-6572.

*Bu makale Turnitin programı ile taranmıştır.

*Araştırma makalesi.

*Makale geliş: 02.04.2021- Makale kabul: 15.06.2021

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

idaresinin ekonomik ve sosyal politikalarını da şekillendiren bir sistem olarak da ifade edilebilir. Başka bir deyişle tımar sistemi yalnızca askeri bir sistem olmayıp idari bir sistem olarak da değerlendirilebilir. Tımar sisteminin Osmanlı Devleti'ndeki uygulanaşına değinilen bu makalede, sistemin amaçları, bu amaçlar doğrultusunda yapılan uygulamalar ve bu uygulamaların Osmanlı Devleti'ne olan katkıları yer alınmaktadır. Çalışmada, tımar sisteminin Osmanlı uygulamasında ortaya çıkan problemlere ve bunların çözümü için gösterilen çabalara da arşiv belgeleri ve şer'îye sicilleri örneklğinde değinilmiştir. Ayrıca çalışmada Osmanlı Devleti için çok önemli bir yeri olan bu sistemin zaman içerisinde nasıl bozulduğuna ve bu bozulmanın ekonomi ve siyasi olarak nelere sebebiyet verdiği konusunda da değerlendirmeler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Tımar, Sipahi, Köylü, Vergi.

Abstract

Land Management and Tax Collection in the Ottoman Empire (An Evaluation on the Grooming System)

Until today, many definitions have been made about the tımar system, which is the basic land management and tax collection system of the Ottoman State. The main point emphasized in these is the taxation of agricultural production like all states with economies based on agricultural production and the provision of needs by spending these tax resources locally as much as possible. History of the Abbasid "katia" the Seljuks "Besiktas" the systems as based on the content given to Tımar system state officials seen traces in all agriculture-based economy of certain areas of tax collection authority means to be transferred to people under certain circumstances. In this system, it can be said that besides obtaining income for certain people in return for their salaries, the main purpose is to train soldiers for the army in connection with the expeditions. Tımarlı cavalrymen are obliged to both train soldiers and participate in expeditions during the expedition seasons by obeying certain rules with the income of the fief they save. The tımar system is not limited to these in terms of its content, but can also be expressed as a system that shapes the economic and social policies of the state administration. In other words, the tımar system can be evaluated not only as a military system but also as an administrative system. In the article referring to the application of the tımar system in the Ottoman Empire, what are the aims of the system, what are the applications made in line with these purposes, and the contributions of these practices to the Ottoman Empire. In the study, the problems that emerged in the Ottoman application of the Tımar system and the efforts made for their solution were mentioned in the example of archive documents and sharia records. In addition, the study includes evaluations on how this system, which has a very important place for the Ottoman

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

Empire, deteriorated over time and what this deterioration caused economically and politically.

Keywords: Ottoman Empire, Tımar, Sipahi, Peasant, Tax.

1. Giriş

Tımar, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar boyunca uygulanmış vergi toplama biçimi olmasının yanı sıra bir toprak sistemidir. Geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafların karşılanması için devlet mülkiyetindeki toprakların, devlet memurlarına bırakılmasına dayalı sisteme verilen isimdir. Senelik geliri yirmi bin akçeye kadar ulaşan askeri dirliklerdir.¹

Farsça kökenli olan bu terim sadakat, bakım, acı gibi anlamlara gelmektedir. Türklerin bu terimi kullanmasındaki en eski atıf, Büyük Selçuklu Sultanı Sencer'in bir hükmünde geçmiştir. Bu hükümde tımar terimi yönetim manasında kullanılmıştır.² Kurumsal manada en eski atıflar ise Sultan Orhan zamanına aittir. II. Murad Dönemi'nde düzenlenen 1431 tarihine ait bir tahrir defteri bu sistemin XVI. yüzyılda tanımlanan temel prensiplere ve özelliklere bu dönemde kavuşulduğunu göstermektedir.³

Osmanlı hâkimiyeti devrinde ele alınan bu sistemin devlete olan katkıları incelendiğinde diğer milletlerin ve devletlerin buna benzer sistemler uyguladığı bilinmektedir. Nihayetinde ekonomik olarak gelişmeyen, ulaşım imkânları yeterli olmayan ve tüm bu olumsuzluklara rağmen ordu besleme zorunluluğu olan Bizans, Abbasi, Türk İslam imparatorlukları ve Orta-Doğu devletlerinde Tımar benzeri sistemlere rastlanmaktadır. Her ne kadar buralardaki sistemlerin farklı özellikleri mevcut ise de Bizans'taki pronioia⁴ sistemi veya Büyük Selçuklu Devleti'ndeki iktâ⁵ sistemi Osmanlı Devleti'nin tımar sisteminden tamamen bağımsız uygulamalar değildir. İktâ ile tımar arasında sıkı bir ilişkinin var olduğu bilinmektedir. Fakat bu durum tımar

¹ Ömer Lütfi, Barkan, "Tımar" **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1974, s. 287.

² Alaattin Aköz, **Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler**, Palet Yayınları, Konya, 2014, s. 235.

³ Fatma, Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", **Türkler**, C. 9, Ankara, 2002, s. 899, 900.

⁴ Warren, Treadgold, **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997, s. 644.

⁵ Sözlükte "kesmek, ayırmak" anlamındaki kat' kökünden türetilen iktâ' kelimesi, terim olarak, devlet başkanı veya onun adına yetki kullanan merci tarafından özellikle arazi gibi taşınmaz mallarla maden ocağı ve benzeri tabii kaynakların mülkiyet (temlik), işletme (irfâk) yahut faydalanma (intifa, istiğlâl) hak veya imtiyazlarının ya da bir bölgenin vergi gelirlerinin uygun gördüğü kimselere tahsisini ifade eder. Mustafa Demirci, "İktâ", **İslam Ansiklopedisi**, C. 22, TDV. Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43.

sistemi yerine ikta sisteminin kullanıldığı ya da tımar sisteminin ikta sisteminden geldiği anlamına gelmemektedir.⁶

Para ekonomisinin tam anlamıyla gelişmediği devirlerde tımar sisteminin uygulaması önem arz etmiştir. Vergilerin mahsul olarak toplanması ya da nakdi paraya çevrilerek hazineye aktarılması, memurların maaşlarının karşılanmasında önemli rol oynamıştır. Osmanlı imparatorluğunda ayrıca tımarlı sipahi denilen bir eyalet süvari ordusunun teşkilatlanmasında asırlar boyunca başarıyla kullanılmıştır.⁷ Tımar sistemi sayesinde devlet, etkili bir süvari güce ulaşmıştır. Bu yöntem, padişahın egemenliğinde olan kitlelerin kontrolünü ve gözetimini sağlamak için bir araç olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluşu ile ilgili birçok unsurdan bahsedilse de en yaygın olarak kabul edilen devletin gaza ideali ile kurulmuş olmasıdır. Gaza idealini taşıyan gaziler bu hususta etkin rol oynamıştır.⁸ Bu oluşumun altında fetih sonunda elde edilenlerin belirli kurumlarca askeri kahramanlık göstermiş savaşçı bir gruba dağıtılması da yatmaktaydı.⁹ Osmanlı Devleti üretimi desteklemiş ve teşvik etmiştir. Üreticiyi korumaya yönelik koyduğu kurallardan bu çıkarım yapılabilmektedir. Yaptığı uygulamalar ile ticareti her zaman belli bir seviyede tutmayı amaçlamıştır. Bu yüzden köylünün ürettiği tüm fazla ürüne el koyulduğunu düşünmek pek de doğru değildir. Köylü ürettiği ürünün bir kısmını satmak zorundaydı. Böylece nakdi vergilerini ödeyebilmekte ve üretmediği ürünleri temin edebilmekteydi. Bu sistemi aynı şekilde sipahi de gerçekleştirmekteydi. Bu süreç kıtlığı önlemeye yardımcı olan bir sistemdi. Bu nedenle devlet tarafından desteklenmişti.¹⁰

2. Osmanlı Uygulamasında Tımar Sistemi

Tımar Sistemi Osmanlı Devleti'nin iki temel sisteminden biridir. Diğeri de Kul Sistemi olan bu iki sistem Osmanlı Devleti'nin yönetiminde önemli yere sahiptir. Bu iki sistem devletin askeri-politik düzeni ile vergi ve toprak yönetim biçimlerini ifade etmektedir.¹¹ Bir yönetim kurumu olarak tımar sistemi mensupları beylerbeyinden

⁶ Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", s. 900.

⁷ Nicoara, Beldiceanu, **XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985 s.12-19.

⁸ Adem, Çaylak, Osmanlı'da Yöneten-Yönetilen İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997, s. 76. Burada yazar "gaza" idealini önceliyor ve tezini ona bina ediyor. Gaza idealinin ciddi bir eleştirisi için: Rudi Paul, Lindner, **Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

⁹ Şerif, Mardin, **Türk Devriminde İdeoloji ve Din: Makaleler III**, Çev. Gülşat Aygen Tosun, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 156.

¹⁰ Huricihan İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, Haz. Ayşe Çavdar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010. s. 27.

¹¹ Halil, İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 52.

sipahiye kadar sultanın eyaletlerdeki yürütme gücünü temsil ederdi. Sipahilerin çeşitli yöneticilik görevleri vardı. Kırsal kesimde reayanın korunmasıyla ilgili bir polis gücü görevi görür, vergileri toplar ve yasaları uygularlardı.

Tımar sistemi devlet, sipahi ve köylünün toprak üzerinde eşzamanlı haklarının bulunduğu parçalı bir mülkiyet türüydü. Tımarı elinde tutan sipahinin toprak üzerinde kanunla tespit edilmiş birtakım hakları vardı. Bu niteliğiyle kendisine “sahib-i arz” yani toprak sahibi denirdi. Gerçekte ise sipahi devletten toprağı değil toprak üzerinde yaşayan halktan devletçe belirlenen miktardaki vergiyi toplama yetkisini almıştı. Devlet ona toprak üzerindeki denetim haklarını gelirini güvenceye alması için vermişti.¹²

Osmanlı Devleti tımar sistemini ancak sancak sistemiyle Osmanlı yasa ve yönetimlerinin iyice yerleştiği bölgelerde uygulamıştır. Mesela sistem Mısır, Bağdat, Habeşistan, Basra ve El-Hassa eyaletlerinde uygulanmamıştır. Dolayısıyla bunların bir derece özerklikleri kalmıştır. Sultan bu eyaletlere bir askeri garnizon yerleştirir vali, defterdar ve kadı atardı. Eyalet gelirleri sipahilere tımar olarak dağıtılmaz, vali bütün askeri ve idari giderleri karşıladıktan sonra başkente “salyane” denilen sabit bir vergi gönderirdi. Bu sebeple bu eyaletlere “salyaneli eyaletler” denilmiştir.

Osmanlı Devleti toprağın tasarruf şekli bakımından incelendiğinde imparatorluğun her tarafında tek bir sistemin uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle temelde tımar sistemi uygulanan eyaletler ile bu sisteme dâhil edilmeyen eyaletler arasında askeri, idari ve mali farklılıkların olması muhtemel olmuştur. Fakat tımarın uygulandığı eyaletlerde birçok noktada benzerliğin görüldüğü aşikârdır.¹³

Tipik Osmanlı eyaletlerinde ise tımar sistemi geçerliydi. Bu sistem büyük bir imparatorluk ordusunu ortaçağ ekonomisine dayanarak ayakta tutmak politikasından doğmuştu. Tımar sistemi imparatorluğun mali, toplumsal ve ekonomik politikalarına yön vermiştir. Zaten Osmanlı devletinde devletin askeri ihtiyaçlarını karşılamak devletin bütün politikalarının mihranıydı. Tımar sistemi öncelikle merkezden denetlenen büyük bir sipahi gücü besleyerek sultanın ordusuna asker sağlamak için tasarlanmıştı. Sipahi her üç bin akçe geliri için bir “cebelü” yani tam donanımlı asker beslemek zorundaydı. Beyler ise her beş bin akçeye bir cebelü beslerdi.

Cebe Moğolca kökenli bir terim olup zırh anlamına gelmektedir. Cebelü de zırhlı demektir. Fatih kanunnamesi geliri 1000-2000 akçe arası tımarlıların cebe ile 3000 akçeden itibaren ise bürüme ile katılmasını emretmektedir. Bürüme de cebe’den daha önemli bir zırhtır. Özellikle paşalar ve beyler kanunla yükümlü olduklarında daha fazla cebelü beslemeye çalışırlardı. Cebelüler efendileri gibi askeri sınıf statüsüne tabi olup toplumdaki reayadan ayrı imtiyazlı bir üst katman oluşturmdu. Bey ve paşaların yalnız

¹² İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s.111-114.

¹³ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 1998, s. 133.

çocukları değil gulamları için de has veya tımar verilmesi kanundu. Tımarlı sipahinin hizmetindeki cebelüler askerlik hizmetine gulamlar sipahinin şahsi hizmetine bakarlardı. Gulamdan cebelü cebelüden sipahi olmak mümkündü.¹⁴

Cebelü tımarı olarak adlandırılan uygulamada, askerlik yapmaya elverişli olanlara 1500'er akçalık cebelü tımarı denilen tımar verilirdi. Bu tımara tasarruf edenler öldüklerinde dirliği 1500 akça olmak üzere oğullarına ya da akrabalarına bırakırlardı. Bu durum belgelere de yansımıştır. Örneğin; Amid livasına tâbi Delükan aşiretinden 1500 akçalık cebelü tımarına sahip olan Hubyar, vefat ettikten sonra bu tımar Güner Games'e aktarılmıştır.¹⁵

Cebelülerin seferlere gönderildiği hatta bu süreçte tımarlı sipahilerinde bu durumda sefere katıldıkları bilinmekteydi. Bu konu ile ilgili Kadı Sicillerine yansıyan bazı sorunlar ile karşılaşmıştır. Sefere yalnızca cebelü gönderilmesi, kendisinin bu aşamadan sefere katılmaması nedeniyle uyarılan tımarlı sipahiler mevcuttur. Bu konu ile ilgili Kadı Sicillerine yansıyan bir belgede; çeşitli bahaneler ile sefere çıkmayıp yalnızca cebelü gönderen tımarlı sipahilerin aldıkları uyarı dikkat çekmektedir. Yapılan sefere kendilerinin de katılması gerektiği ve acilen sefere çağırılmaları dikkat çekmektedir. Bu tarz sorunların yaşandığı belgelerde görülmektedir.¹⁶

Tımar sisteminin esas amaçlarından biri de köylere kadar uzayan bir güvenlik teşkilatı kurmaktır. Bu sistem köylünün eşkıyalığa karşı korunmasına ve suçluların izlenip cezalandırılmasına imkân sağlıyordu. Özellikle ticaret amacı ile bir bölgeden başka bir bölgeye gitme hususunda yaşanan problemler için önlemler alınmıştır. İncelenen bir belgede koyun sevki sırasında yaşanan zorluk ve bu zorluğu çıkartanların cezalandırılacağına dair bir uyarı ile karşılaşmıştır. Anadolu'dan İstanbul'a yapılan koyun sevki sırasında sevke çıkartılan zorluk belgeye yansıtılmıştır. Bu zorluğu çıkartanlara, zorluk çıkarmamaları hususunda bir uyarı yapılmıştır. Eğer zorluk çıkarmaya devam ederler ise tespiti içinde tımar subaşlarının da bulunduğu kişiler tarafından tespit edilip cezalandırılmaları sağlanacağı bildirilmiştir.¹⁷

Para darlığı Ortadoğu devletlerinin temel sorunlarından biriydi. Altın ve özellikle gümüş, para sisteminin temeliydi. Bu metallerin kıtlığı karşısında devlet büyük çaplı girişimler ve özellikle beslediği büyük ordu için para bulmakta zorlanıyordu. Öte yandan aynı nedenden dolayı köylü de en önemli vergisi olan tahıl öşrünü nakit

¹⁴ Halil, İnalçık, **Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ekim 2009, s. 214.

¹⁵ Mehmet Ali Ünal, **XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'da Tımar Tevcihleri Mir-i Aşiret ve Cebelü Tımarları**, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, ed. İbrahim ÖZCOŞAR- Hüseyin H. GÜNEŞ, İstanbul, 2016, s. 294.

¹⁶ Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil H. 1178-1184 / M. 1764-1771, İstanbul: Kültür AŞ. 75/139, www.kadısicilleri.org.

¹⁷ Adalar Mahkemesi, 1 Numaralı Sicil H. 1178-1184 / M. 1764-1771, İstanbul: Kültür AŞ. 75/138, www.kadısicilleri.org.

ödeyemediği için aynı olarak öderdi. Ortaçağ devleti bu aynı malı toplayıp nakde çevirme imkânından da yoksun olduğu için bu gelir kaynaklarını mültezimlere satardı. Ancak bunun da gelir kaybına neden olması sebebiyle Ortadoğu Müslüman topluluklarının en eski geleneklerinden biri olan tımar sistemi ortaya çıkmıştı. Bu sistem askerin maaş yerine doğrudan köyde oturup kendi gelirini kendisinin toplaması şeklinde işliyordu. Böylece asker mültezimin yerini alır, onun para ile yaptığı öşrü toplayıp nakde çevirme sorumluluğunu da üstlenirdi. Sistemin bir üstünlüğü de ortaçağ ordularının temel askeri aracı olan atın da köyde kolayca bakılabilmesiydi.¹⁸

Tımarlar kılıç tabir edilen ve hiç değişmeyen çekirdek kısmıyla bu kısma zamanla ilave edilmiş hisselerden teşekkül etmektedir. Rumeli’de geliri 6000 akçeye kadar olan tımarların kılıç kısmı 3000, 6000-20.000 arası tımarların kılıç kısmı 6000 idi. Kılıçların adedi ve yeri değişmezdi. Babalarının tımarının müşterek beratla iki oğula verildiği durumlar hariç bir kılıç yerine iki kişi tayin edilmezdi. Sipahi tımarının kılıç tabir edilen çekirdek kısmı sipahilik hizmetine giren kişi için başlangıç kadro maaşı gibi düşünülürse sipahi hizmet ettikçe bu miktar terakki adı verilen zamlarla artardı. Fakat tımar sipahinin ölümünden sonra oğluna verilirken sadece kılıç kısmı intikal eder böylece büyütülen mülklerin nesilden nesle aktarılması önlenmiş olurdu. Has ve zeamet gibi büyük tımarları tasarruf eden vezir ve beylerin ise tımarlarına ailevi bir münasebet peyda etmeleri imkânsız idi. Bu suretle büyük çiftlikler oluşmasının da önüne geçilmiş oluyordu. Kısaca devlet, tımar sahiplerinin gerek miras yoluyla intikallerini engellemek gerekse sipahinin bulunduğu yeri tasarrufuna alarak büyüyüp feodal beyler haline gelmesini engellemek için gerekli tedbirleri alıyordu.¹⁹

Sipahiye bir köyün tüm geliri yerine birkaç köyün gelirinden hisseler vermenin daha tercih edilen bir durum olması da bilinçli bir politikanın eseri idi. Böylece sipahilerin feodal bir senyör gibi bir köyün toprağı ve köylüsü üzerinde denetim tesis etmeleri önlenmeye çalışılırdı. Bu sistem yüksek taşra yöneticileri olan beylerbeyi ve sancak beylerinin haslarının bölgelerinde dağınık bir şekilde tevcih edilmesi şeklinde de uygulanıyordu. Ancak onların haslarının dağınık tevcihinde yönettikleri toprakların her köşesi ile ilgilenmelerini sağlamak gibi bir neden de söz konusuydu.²⁰

Fakat bütün tımar toprakları aynı statüde değildi. Mesela mülk ya da eşkincilü denilen tımarlar sahibine mülk olup ölünce oğullarına ve diğer mirasçılara aynen intikal ederdi. Bu tımarlarda her türlü resim ve vergileri toplama yetkisi ölünce mirasçılara intikali de kapsamak kaydıyla sahibinindi. Ancak mülk tımar sahipleri sefere bizzat gelmek ya da tam teçhizatlı bir miktar asker (cebelü) göndermek zorunda idiler. Bu tür tımarların kaynağı ya devletin bu kişilere bu toprakları bağışlaması ya da

¹⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, s.111-112, 118.

¹⁹ Ömer Lütfi, Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” **Hacettepe Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara, Haziran 1973, s. 888-889.

²⁰ Halil, İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, C. 1 1300-1600, Çev. Halil Berktaş, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 158.

zaten bu toprağın sahibi olan kişilere sonradan askeri hizmeti kabul ettirmesidir. Bu tür tımarlara el konulamaz, sahibi devlete karşı mükellefiyetini yerine getirmez ise devlet ceza olarak o seneki mahsulü alırdı. Eldeki kayıtlar bize bu tımarların çoğunun Anadolu beylikleri döneminde var olduğu ve bu şekliyle Osmanlı devletine intikal ettiğini göstermektedir.²¹

Hem sipahiler, yayalar²², müsellemler²³, kapıkulları²⁴ hâsılı bütün askeri grup hem de köylüler kendi statülerinin ve toprak hukukunun meşruiyet ve kabulünün Osmanlı merkezi hükümetinin varlığına ve işlerliğine dayalı olduğunu bilmekteydiler.

Osmanlı Devleti merkezi tahrirle ilişkin kanunnameye göre her sancağa bir emin ile bir kâtip gönderir, emin sancaktaki gelir kaynağı olabilecek tüm reayayı kaydederdi. Eminin yazımına vakıf ve mülk sahipleri de dâhildi. Kadı ise bu toplantıya katılmak ve emine yardımcı olmak zorundaydı. Osmanlı Devleti fethettiği yerlerde de ilk önce tahrir işlemi yapardı. Tahrir; gelirlerin askerîler arasında bölüşülmesinin önkoşuluydu. Tahrirle memur edilen emin ilk önce kadı ve tımar erlerini toplardı. Bütün sipahiler orada olurdu. Orada olmayanlar da temsilcileri aracılığıyla eminin toplantısına katılır tüm gelirlerini kayda geçirirlerdi. Her sipahi evvelce kendi üzerine yazılmış bütün reayayı eminin önünde toplayıp, sadece vergiye tabi yetişkinleri yazdırmakla yükümlüydü. Vergiye tabi olmayan çocukları yazdıran ya da gelir miktarını saklayarak az gösteren sipahinin tımarı elinden alınır ve o tımar, hazineye mevkuf yani ait kaydedilirdi. Mevkuf yerlerin gelirleri o yerin kadıları tarafından hazine adına zapt olunur, bulunan fazlalıklar (zayidler) ayrı bir deftere kayıt olunup eğer bir sipahi aracılığıyla bulunmuşsa kendisine zam (terakki) yapılırdı.

Emin kendisine sunulan belgeleri inceleyerek her dirlik sahibine müstahak oldukları miktarda gelir tahsis eder, dirlik sahibi eminden tımarını gösteren tezkireyi aldıktan sonra bu emin tezkiresiyle padişahın kapısına giderek yeni bir berat talep ederdi.²⁵ Tımar sahiplerinin padişah değişiminde beratını yenilemesi gerekirdi. Tabii bu yenileme cülus resmine tabiydi. Padişah değişimlerinde yeni padişaha bağlılığı artırmak için askere “cülus bahşışı” dağıtmak adet olduğu için cülus resminin toplanması da önem arz etmekteydi. Hatta gerileme döneminde hazinedeki para darlığı nedeniyle cülus bahşışinin dağıtılmasında zaman zaman yaşanan sorunlar yeniçeri isyanlarına neden olmuştur.

²¹ Barkan, “Tımar”, s. 296.

²² Osmanlı Devleti’nde Muhtemelen Orhan Bey Döneminde Kurulmuş Olan, Geri Hizmet Kıtalarından Oluşan İlk Maaşlı Piyade Birlikleridir. Feridun Emecen, “Yaya ve Müsellem”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 43, İstanbul, 2013, s. 354-356.

²³ Osmanlı Devleti’nin İlk Yıllarında Çiftlikleri Karşılığında Atlarıyla Sefere Çıkan Bu Askeri Grup Vergiden Muaf Olmakla Birlikte Geri Hizmet Kıtası Olarak Hizmet Görürdü. Emecen, “Yaya ve Müsellem”, s. 354-356.

²⁴ Osmanlı Devleti’nde Padişaha Bağlı Olan, Sarayda Görevli Maaşlı Askeri Zümredir. Abdülkadir Özcan, “Kapıkulu”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 24, İstanbul, 2001, s. 347-349.

²⁵ İnalçık, **Devlet-İ Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, s. 222.

İki cins tahrir defteri vardır. Mufasssal (ayrıntılı) ve Mücmel (özet). Mücmel defterinin mufasssaldan ayrıldığı en önemli nokta köylülerin adını içermeyip sadece tımarlıya tevcih edilen gelirin toplamını vermesidir. Mufasssal defterin başına sipahinin söz konusu geliri nasıl ve hangi oranlarda toplayacağını açıklayan bir kanunname konurdu. Mufasssal defterin yanı sıra gelirlerin has, zeamet ve tımar olarak dağılımını gösteren ikinci bir özet defter icmal defteri hazırlanırdı. Köylüler kanunnamedeki kurallara göre vergisini öder yeni bir tahrir kadar durumları değişmezdi. Anlaşmazlık baş gösterdiğinde kadılara kararlarında tahrir defterleri yardımcı olurdu. Merkezi hükümette nişancının dairesinde bu defterlerden birer nüsha bulundurulur, değişiklikler nişancı tarafından deftere “derkenar” olarak işlenirdi.

Tahrir tamamlanınca sultan, devlet hazinesi, vezir ve beyler için ayrılan haslar çıkarılır geri kalanı sipahilere tımar ve zeamet olarak dağıtırdı. Haslar yıllık geliri 100.000 akçeden fazla olan arazilerdi. Zeamet ise yıllık geliri 20-100 bin akçe arasında olan subaşı tımarıydı. Osmanlı kanunu tımarları sadece gelir durumuna göre ayırırdı. En üstte subaşı ve sancak beyi tımarları bulunur sonra sipahi tımarları gelirdi.

Sipahi tımarları komutan olan subayın “arızası” yani dilekçesi üzerine verilirdi. Sultan dilekçe uyarınca önce kişiyi belli bir değerdeki tımara atar, sancakta bu değerde bir tımar boşalınca²⁶ da beylerbeyi başvuran kişiye tezkere verirdi. Tezkereyle merkeze gelen aday sultanın beratıyla o tımarın sahibi olurdu. Daha sonra beylerbeyleri Rumeli’de 6 bin Anadolu’da 3 bin akçeye kadar tımarları atama yetkisine sahip oldu.²⁷ Doğrudan beylerbeyinin tevcih ettiği tımarlara (genelde 6 bin akçeye kadar) tezkiresiz beylerbeyi tezkiresiyle Divan tarafından tevcih edilen büyük tımarlara ise tezkireli denilirdi. Ancak bu her zaman geçerli bir uygulama değildi. Sultanın kendi tasarrufu ile yani herhangi bir tezkire olmaksızın tımar tahsis etmesi vakiydi.

Merkezi bürokrasi dış fetihler yoluyla ele geçecek yeni toprakların mukataa gelirlerini gözlerken muhtemel sipahi adayları fethedilen toprakları yeni tımarlar olarak görüyorlardı. Tımar alanlar kul kökenli askeri sınıf mensupları, fethedilen yerlerin askeri sınıfları ve gönüllüler ile akıncılardı. Bunlar faydalı oldukları seferler sonucu tımar beratı ile ödüllendirilir, ancak tımara sahip olmaları eyaletlerde boş tımar bulunmasına bağlı olurdu.

²⁶ Ülkede sayısı sınırlı olan tımarlar için çetin bir rekabet hüküm sürüyordu. Sipahi öldüğünde oğlu ya da oğulları tımarını almaya aday olurdu. Fakat oğullara babalarının dirliğinin gerçek büyüklüğü verilirdi. (ziyadeler hariç) Öte yandan bir sipahi hayatta iken de kendi tımarından vazgeçip aynı tımarın tamamen ya da kısmen oğluna verilmesini isteyebilirdi.

²⁷ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s. 118.

Bir nahiyenin tımarlılarının komutanına çeribaşı/serasker denilirdi. Çeribaşılar da 6-16 bin akçelik tımarlar almakta ve atlı hizmet yapma yükümlüğüne tabi olmaktaydı.²⁸

Tımarlı sipahiler sadece Müslümanlardan ibaret değildi. Gerçi tımara hak kazanan kişi mutlaka askeri sınıftan olmalıydı. Reayaya tımar verilmezdi. Ancak tımar yalnız askerlere değil saray ve hükümet görevlilerine de verilirdi. Saray görevlileri, kadılar ve muhtesiblere verilen tımarlar buna örnek gösterilebilir. Ancak bu tür görevlilere tımar verildiğinde askeri hizmetlerin de yüklendiği vakidir. Bundan başka dini hizmetlerde görev alan imam-hatip, müezzin ve müftü gibi şahıslar gerek askeri hizmet yükümlüsü olarak yani sefere cebelü göndermeleri karşılığında gerekse de askeri hizmet yükümlüsü olmadan tımar tasarruf edebilirdi. Tımar tasarruf etmek sadece Müslüman din adamlarına tanınan bir ayrıcalık olmayıp piskopos, metropolit gibi gayrimüslim din adamları da tımar tasarruf edebilmekteydi. Nihayet bir kadın da tımar sahibi olabilmekteydi. Nitekim oğlu İslamiyet'e girmiş Hristiyan bir kadın da askeri yükümlülüklerle tabi olmaksızın vergi yükümlülükleri karşılığı elinde tımar tutabiliyordu.²⁹

Padişah tarafından zorunlu kılınan hizmetin usulüne göre tımarlar sivil tımarlar ve askeri tımarlar diye ikiye ayrılır. Askeri tevcihten yararlananlar eğer Osmanlı merkezi tarafından bir muafiyet tanınmamışsa sefer-i hümayunlara ve beylerbeyinin komuta ettiği seferlere katılmak zorundaydılar. Daha şanslı bazıları ise sadece sefer-i hümayunlara katılmakla yükümlüydü. Askeri yükümlülüklerin belirtilmesi H. 869 tımarından sonra kaldırılmıştır. Bunun nedeni Fatih Kanunnamesi'nde yer alan bir yasa ile her tımarlının giyeceği zırhın, yanında getireceği cebelü sayısının, sağlamak zorunda olduğu çadır çeşitlerinin saptanmasıdır. Fakat bazı tahrir kâtipleri kaydetmeye devam etti.

Osmanlı merkezi tımarlıları resm-i çiftten, bad-ı heva (ârizi vergiler) resimlerinden ve resm-i ağnam'dan (koyun vergisi) tamamen veya kısmen yararlanmalarına göre serbest tımarlar ve serbest olmayan tımarlar diye iki guruba ayrılmaktadır. Padişah hasları, padişah, sultan ve vezir vakıfları ile beylerbeyi, sancak beyi kale dizdarı gibi üst dereceli görevlilerin has ve zeamet statüsündeki tımarları idari ve mali bakımdan imtiyazlara sahip oldukları için serbest tımarlar olarak adlandırılmaktadır. Arus resimleri, tapu bedelleri, koruculuk hakları, koyun, tütün, otlak ve kışlak resimleri bütün tımarlarda tımar sahibine tam olarak terk edilmiştir. Buna mukabil yalnız serbest tımarlarda tımar sahibine tam olarak terk edilen resimler de vardır. Cürüm ve cinayetlerde alınan ve “cerime” ya da “kanlık” olarak adlandırılan para cezaları bunlardandır. Suçun nevine ve suçlunun maddi durumuna göre miktarları

²⁸ İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s. 113.

²⁹ Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar*, s. 34-42.

büyük değişiklikler gösteren bu cerimeler hem devlet hem de bölgenin asayişini korumakla görevli ehl-i örf için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Fakat bu cezaların tespiti sadece kadının tekelinde olup hiç kimse mahkemeye çıkarılmaksızın cezaya muhatap edilemezdi. Bu tür suçlar serbest tımar sahibinin toprağında işlenmişse cezanın tamamının tahsil yetkisi dirlik sahibine ait iken, serbest olmayan tımar sahipleri kendi topraklarında işlenen suçlara tahakkuk ettirilen para cezalarını bağlı oldukları sancak beyi veya subaşının adamları ile yarı-yarıya paylaşırlardı. Para cezaları güvenlik işlerinden sorumlu subaşı ve tımarlı sipahi gibi memurların dirliklerine dâhil mühim bir gelir kaynağı olduğundan devlet bunlara ait ayrıntıları da tespit etmiştir.

Serbest tımar sahiplerinin bir ayrıcalığı da toprağında yakalanan kaçak kölelerin eski sahiplerinden müjdelik adı altında harç alınması ve kölenin sahibi bulunamazsa satışında elde edilen gelirin kendisine ait olmasıydı. Bundan başka reayadan alınan çift resminin tamamı serbest tımar sahibine ait olurken serbest olmayan tımar sahibi reayasından topladığı çift resmini sancak beyi ile değişen oranlarda paylaşmaktaydı.³⁰

Arazinin tamamen devlete ait olduğu bu sistemde köylüler babadan oğula geçen kiracı konumundaydılar. Tapu resmi denilen bir para ödeyerek toprakta tasarruf hakkı kazanırdı. Belirtildiği gibi babadan oğula geçen sadece topraktaki tasarruf hakkı idi. Ancak Osmanlı Devleti'nde devlet ile birey arasındaki toprak sahipliği savaşı imparatorluk tarihinin en önemli sorunlarından biri olmuştur. Devletin zayıf olduğu zamanlarda özel mülk ve vakıf topraklarında artış olur, güçlü bir merkezi otorite kurulduğunda devlet denetimi yeniden sağlanırdı. II. Mehmet bu tür reformlarıyla ünlüdür. O, 1476'da bütün vakıf topraklarını gözden geçirerek ve yirmi binin üzerinde sultan onayı almamış vakıf toprağını devletleştirerek yaptığı bu reformu sipahi sayısını artırmak için yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tarım arazisini kullanmayı düzenleyen hukuki çerçeveyi şeriat ve padişahın koyduğu örfi hukuk sağlıyordu. Devletin tarım arazisi üzerindeki denetimi sürdürme kaygısının başlıca iki nedeni vardı: Bunların birincisi kamu hizmetlerinin genel giderlerini karşılamak, ikincisi ise sipahilere yaptığı ödemeler için tarımsal üretimin gelirine bağımlı olması idi.³¹ Sonuçta Osmanlı Devleti'nde en önemli ekonomik faaliyet tarımdır. Zaten bunun için I. Süleyman tarafından köylü reaya insanlığın asıl velinimetini olarak tanımlanmıştır. Zira tarımsal üretimin vergilendirilmesinin en önemli yolu olan tımar sistemi ile toplanan gelirler Osmanlı hazinesinin gelirlerinin çok önemli bir kısmını oluşturmaktaydı. Mesela 1527-1528 bütçesinin yaklaşık 438 milyon tespit edilen vergi gelirlerinin sistemin hiç tatbik edilmediği Mısır hariç yarısı, toplam gelirin ise %37'si tımar sistemiyle toplanmakta idi.

³⁰ Barkan, "Tımar" s. 310-311.

³¹ Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu, Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

Bundan başka sayıları 37 bini geçen sipahiler devlete 70-80 bin kişilik bir tımarlı sipahi ordusu beslemekteydi. XVI. yüzyıl sonlarında sipahi sayısı 42 bine asker sayısı 120 bine XVII. yüzyıl ortalarında ise sipahi 60-80 bine asker sayısı da 200 bine ulaşmıştı. Görüldüğü gibi sistem Osmanlı Devleti için sadece bir gelir toplama değil aynı zamanda ordu besleme yöntemiydi ve bu sebeplerle vazgeçilmezdi.³²

XVII. yüzyılda tımar sahiplerinin askeri önemi azalmıştı ancak yine de doğrudan köylüden tahsil edilen vergilerin önemli bir bölümünü toplamayı sürdürüyorlardı. Diğer taraftan yararlılık gösterenleri tımar ile ödüllendirme geleneği devam etti. Merkezi idare bir gelir kaynağını doğrudan denetimi altında tutmak istediği zaman eminler istihdam ederdi. Büyük mültezimlere verilen ayrıcalıklar arasında kendisine bağlı kişilere tımar verilmesi de vardı. Böylece bu kişiler statü değiştirerek yönetici sınıfa adım atmış oluyordu. Bir kişinin tımar sahibi olmakla yönetici sınıfa adım atması ancak kendisine tımar tevcihi ile mümkündü. Yoksa tımarlı sipahinin gelirini ferağ ve temlik etmesiyle tımar sahibi olmak kişiyi yönetici sınıfa dâhil etmiyordu. Fakat yine de bu kişiler geçici konumlarından daha kalıcı bir takım toplumsal avantajlar elde etmeyi ummaktaydı. Bunlar kendilerinin reaya kökenli olmadıklarını ispata çalışırdı. Hatta bunların oğullarından bir kısmı yetkilileri reaya kökenli olmadıkları konusunda ikna etmiş olmalıdır.³³ Bundan başka reaya aslından binlerce genç başlangıçta Kafkasya'daki fütuhât bölgelerinde tımar sahibi kale muhafızı ve gönüllü olarak dirlik ve kapı bulmuştu. Bu yolla Osmanlı klasik düzeninin temel ilkesi sayılan reaya ve askeri ayrılığı ilkesi çiğnenmiş oluyordu. Böylece yönetimin ve askeri otoritenin yalnız padişah kullarına verilmesi ilkesi de unutulmuştu.

3. Osmanlı Sipahisi ve Osmanlı Köylüsü

Osmanlı Devleti'nde miri arazi rejiminin uygulanışını gerekli kılan en önemli neden tımarlı sipahi ordusunu kurup beslemektir. Osmanlı tımarlılarının çoğu gelirini kırsal ortamdan sağlamaktaydı. Bunun anlamı sipahinin köylünün ödediği vergilerden yararlanmasıdır. Genel anlamıyla ifade ettiğimiz bu tımarın dışında hem kırsal hem de kentsel kökenli gelirlerden oluşan çoğunluğu subaşı ve sancak beyi gibi memurlarca tasarruf edilen tımarlardan başka kent dükkânlarından alınan resimler gibi sadece kentsel kaynaklı tımarlar da mevcuttu. Osmanlıda mültezimlik tımar sahibi olmaya imkân sağlamaktaydı. Şöyle ki bir tahvil mukataa iltizama alıp bedelini devlete ödeyen şahıs önce sipahi oğlanları zümresine yazılmakta hak kazandığı ulufe karşılığında ise tımar sahibi olabilmekteydi.

Tımar rezervi³⁴ çoğu zaman bir veya iki çift'ten meydana gelmektedir. Bundan başka gelir getiren her çeşit unsur mesela değirmenler, atölyeler ve dükkânlar tımar

³² Barkan, "Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı" s. 876.

³³ İnalcık, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 812.

³⁴ Tımar Rezervi: Tımarlı Sipahinin Tasarruf Ettiği Mülke Verilen İsim.

rezervi olabilmektedir. Tımarlının rezervinin işletilmesiyle bizzat meşgul olması az karşılaşılan bir durumdur. Çünkü çoğu tarımsal faaliyetler sırasında topraklarından uzakta bulunan askerlerdir. Bu sebeple sipahiler kaynak işletimi ile fiilen uğraşmıyorlar, bunları mukataaya veriyorlardı.³⁵

Reaya tımar tasarruf edenlere karşı bir kısım angarya hizmetlerle yükümlü idi. Ancak bu angarya günleri satın alınabilirdi. Değerleri ise bir sancaktan diğerine değişiklik arz etmekteydi.³⁶

Ancak sipahinin bu angaryaları su-i istimal etmesi ve bu yolla rezervini tamamen köylüye işletirmesi veya rezervin işletme hakkını aldığı tapu resmi karşılığında köylüye bırakması gibi olumsuz durumlarla da karşılaşmak mümkündür.³⁷

Rezervin bir başka işletme tarzı ise reaya ile ortaklık tarzıydı. Bu ortaklık türünde toprağı işleyen ile sahibi (yani tasarruf sahibi olan sipahi) yarı yarıya ortak oluyordu. Rezervin diğer bir işletim tarzı da iltizama verilmesidir. Devletin de gelirlerini toplamak için kullandığı bu yöntem muhtemelen has türü büyük tımar sahiplerinin izlediği bir yol olmalıydı.

Tımarlı sipahinin tımar rezervleri dışında da gelirleri vardı. Tımarı elinde tutan kimsenin tasarruf ettiği örfi veya şer'i vergiler ile bazı durumlarda her ikisi birden tımar sahibinin gelirinin bir diğer türünü oluşturmaktaydı. Anlaşılan Osmanlı Devleti bir kentte oluşması mümkün olan her türlü gelirden vergi almakta ve bunları da tımar olarak vermektedir.³⁸

Tımar sahipleri bir savaştan en çok zarar gören kesimdi. Hem devlete bağımlıydılar hem de geleneksel olarak savaşların sürmesiyle ayakta durabilecek durumdaydılar. Gelirlerindeki azalma bir birlik halinde hareket ederek güç odağı oluşturamadıkları için bir sınıf mücadelesine girmelerini değil birbirleri ile mücadele etmelerini getirdi. Birbirlerini savaş alanını terk etmekle veya hiç gelmemekle suçluyorlardı.³⁹ Bu konuda kaynaklarda çok sayıda kayıt vardır. Mesela Niğde Sancağı Bor nahiyesi sipahisi Eğri ve Bağdat seferlerine katıldığı halde katılmadığı iddiasıyla İbrahim tarafından fâsık ve fâcir diye suçlandığını şikâyet etmişti.⁴⁰ Yine Kayseri Sancağı Konmaz Nahiyesi Eğri yollar Karyesinden tımar sahibi Kasım Efendi İran seferine katıldığı halde sefere katılmadığı iddiasıyla tımarına başkalarının dahl ve

³⁵ M. Tayyip Gökbilgin, "Sipahi" *İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Meb Yayınları, İstanbul, s. 690.

³⁶ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s.237.

³⁷ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 237.

³⁸ Beldiceanu, XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Tımar, s. 55-57.

³⁹ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 238.

⁴⁰ BOA, İE., AS., 6519/1

taarruz ettiği şikâyetiyle, tımarına yapılacak olan müdahalenin men'i için talepte bulunmuştu.⁴¹

Her tımar sahibi, Kasım Efendi gibi tımarına vaki olabilecek müdahalenin zamanında farkına varıp men'i için talepte bulunamayabiliyordu. İşlem tesis edildikten sonra da şikâyetçi olup düzeltilmesi talebinde bulunanlar olabiliyordu.⁴² Bu durumda şikâyet tetkik edilir, yapılan bir yanlış varsa düzeltilmesi yoluna gidilir, yani yanlış işlem iptal edilerek şikâyet öncesindeki hale dönülebilirdi. Mesela Niğde el-Hâcc Halil, Alaybeyi İbrahim Efendi'nin iftirasına maruz kalmış lakin yapılan tahkikatta bu iftiranın asılsız olduğu anlaşıncı Halil Efendi'ye tımarı tekrardan tevcih kılınmıştı.⁴³ Ancak her zaman yapılan tasarruftan rücu istenen neticeyi vermeyebiliyordu. Mesela 23 numaralı mühimme defterinde yer alan 6 Recep 981 tarihli hükümden anlaşıldığına göre, tımarı ve çavuşluğu bir-iki defa alınıp geri verilen sipahi Hasan ve yedi arkadaşının halka yapmadığı zulüm kalmamış ve bu sefer idamlarına hüküm çıkmıştı.⁴⁴

Ancak bu durum yani hatadan dönülmesi her zaman vaki olan bir durum değildi. Sıklıkla karşılaşılan bir durum olarak ilişkileri sağlam olan büyük ve güçlü tımar sahipleri bu süreçten sağlam olarak çıkabilirken diğerleri yok olup gittiler. Devlet görevlileri de onların topraklarını küçük hizmetleri karşılığı köylülere dağıtarak yeni tımarlar ihdas ediyorlardı.⁴⁵

Tımar tevcihleri hususunda boş kalan tımarların merkeze bildirilmesi söz konusu olmuştur. Bununla ilgili merkeze yazılan yazının dikkate alınması ve o tımarın birine verilmesi söz konusu olmuştur. Konya Şer'iyye sicilinden 45 numaralı defterde bu konuyla ilgili bir belge mevcuttur. Belgede Konya atabeyinin merkeze yolladığı mektupta Konya sancağında Sahra nahiyesinde Sadak nam karye ve ayrıca 1400 akçe tımarın sahipsiz olduğu ve bu sebeple Süleyman isimli birine verilmesi gerektiğini merkeze bildirmişler merkezde yapılan araştırmalarda Halil'in yönetiminde olan bu tımar Süleyman'a verilmiştir.⁴⁶

⁴¹ BOA, C. Tımar, 1889/2, 1889/3.

⁴² Mesela yukarıda 6519/1 numaralı belgede şikâyetçi olan Bor sipahisi 30 seneden beri Niğde sancağında Bor nahiyesinde 14 bin akçe tımarı mütasarrıf olub me'mûr olduğu hizmetden Eğri ve Badad vesâir yerlerde vâki' seferlerden değil iken İbrahim'in tamahkârlıkla kendisini fâsık ve fâcir diyerek tımarını alıp Musli'ye tevcihin araştırılıp düzeltilmesini istiyordu.

⁴³ Niğde sancağı Bor nahiyesinde Kördelu nâm karye ve gayriden dört bin akçe tımarı musatarrıf olan el-Hâcc Halil erbabi tımarıdan iken Alâi beyi İbrahim'in kendi hakkında fasık diye başkasına tevcih edilen tımarın Hüsnî halinin haber verilip iftira atıldığının anlaşılmasına dâir BOA, İE., AS., 6519/3

Niğde sancağı bor nahiyesinde Kördelu nâm karye ve gayriden dört bin akçe tımarı musatarrıf olan el-Hâcc Halil erbabi tımarıdan iken Alâi beyi İbrahim'in kendi hakkında fasık diye başkasına tevcih edilen tımarın düzeltilmesine dâir BOA, İE., AS., 6519/2

⁴⁴ BOA, Mühimme Defterleri, No: 23, Sayfa No: 92, Sıra No: 185.

⁴⁵ Barkey, **Eşkîyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 63-64.

⁴⁶ Konya Şer'iyye Sicili, No: 53, 283/1.

Osmanlı Beyliğinin devlet haline geliş sürecinde ilk yerleşik cemiyetin asıl kitlesini şehirlerde üretim faaliyetlerine katılan şehirliyle ile köy denilen küçük yerleşim yerlerindeki çiftçi-köylüler teşkil etmekteydi. Ziraatla uğraşan bu çiftçi-köylü kesimine reaya deniliyordu.⁴⁷ Reaya geniş anlamıyla askeri sınıftan olmayan üreten ve vergi veren tebaayı ifade eder. Dar anlamıyla ise köylü halktır. Osmanlı ekonomisinin temeli ziraata dayandığı için çiftçi-köylüler sosyal yapıda mühim bir unsurdur. Aile sahibi köylü kendi küçük işletmesinin organizasyonunu yapar ve ona hâkim olurdu. Aile reisi olan hane sahibi kanunnamelerde ana unsurdur. Her şey bu birim üzerinden hesap edilir, hane reisinin toprak sahibi olmaması bunu değiştirmezdi. Kentliler ve askeri sınıf mensupları ise ilke olarak toprak elde edemez bir şekilde elde ettiklerinde ise köylülerle aynı muameleyi görürdü. Osmanlı Devleti'nde gerek kul gerekse de reaya taifesinden hiç kimsenin sultanın izni olmadan toprak ve köylü üzerinde bir hakkı ya da gücü yoktu. Bu noktada vaki olan izinsiz müdahaleler ise tespit edildiğinde geri alınmaları yoluna gidiliyordu. Mesela Gerdus köylerinde tımar sahibi Selim Ağa her haneden ağalık ve harç adında ikişer kuruş toplamıştı. Ancak durumun tespiti üzerine bu davranışından men' edilmişti.⁴⁸ Toprak ve köylünün mutlak hâkiminin sultan olması sultanın imparatorlukta mutlak hâkimiyetini güvenceye alıyor ve her türlü yerel beyliği ve sömürüyü ortadan kaldırıyor. Bu çerçevede Sultan, tımar sistemini kuran ve her türlü düzenleme yetkisine sahip olan olduğu gibi vakıf mülklerini ve özel çiftlikleri denetleyebiliyor; hatta Fatih gibi vakıfları nesih edebiliyordu. Kısaca toprakta olsun köylü üzerinde olsun tasarruf etmede haklılığın ana kaynağı padişahın şahsının kaynaklık ettiği kurum ve kuralların uygulanmasıydı. Bu sebeple köylünün ürettiğinin artanında hak iddia eden herkes iddiasını bu kaynağa yani padişah fermanına dayandırmanın derdindeydi.⁴⁹

Diğer taraftan kanuna göre satılamaz olan reaya çiftlikleri XVI. yüzyıl sonlarından itibaren el değiştirmeye başlamıştı. Reaya çiftliğinin satılamaz, hediye edilemez, emanet bırakılamaz, rehin alınamaz ve ödünç verilemez hükmü ilk olarak söz konusu çiftin bağlı olduğu tımarlı sipahinin bilgisi ve izni dâhilinde olduğu sürece yani sahib-i arz tarafından yapıldığı sürece meşru olmaya başladı.⁵⁰

Bu uygulama köylülerin mülklerini kaybetmelerinin başlangıcı oldu. Köylünün toprağını kaybetmesi iki şekilde gerçekleşmekteydi. Biri, ismî mülksüzleşme yani toprağı işleyen kişi yerinde kalmakta ancak toprağın tasarruf hakkını kaybetmiş olmaktaydı. Kendi toprağını işlemeye devam eden kişiye çok daha ağır koşullar

⁴⁷ Feridun, Emecen, **Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliyle ve Köylüler**, C.4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 91, 92.

⁴⁸ Gerdus köylerinde sâkin re'âyâ meclisi şer' de nuzul avâriz gibi tekâlifleri, ze'âmet ve tımar zeameti sahiplerinden Selim Ağa fermân-i padişahiden ziyâde ezdiyat kalemine diye her haneden bir gurus ağalık ve harç diye ikişer gurus alarak verilen kadim zeametten bir akçeden on yüz akçeden bin akçe almak suretiyle zulm ettiğine dair. BOA, *İE. ŞKRT.*, 75.

⁴⁹ İslamoğlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, s. 89, 90.

⁵⁰ Aköz, **Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler**, s. 238, 239.

dayatılmaktaydı. Diğerisi ise, cismî mülksüzleşme yani köylünün baskılara dayanamayıp toprağını bırakıp kaçması şeklindeydi.⁵¹ Buradan da anlaşılacağı üzere köylünün mülksüzleşme süreci, mutlaka tımar sisteminin bozulmaya başlaması ile ilgili değildir.

Köy otlakları bütün köyün ortak malıydı. Zaman zaman komşu köylerle otlak kavgaları çıkardı. Böyle durumlarda sipahi, köy kethüdası ve imam gibi köyün ileri gelenleri köyün ortak çıkarlarını savunmak için köylü ile birlikte kadıya başvurabilirlerdi. Sorun yerel ölçekte çözülemediğinde doğrudan sultana başvurulduğu oluyordu. Ancak divanın da bu talepleri mahalli şartlara göre çözüme kavuşturulması için yeniden mahalle sevki sık rastlanan bir durumdu. Belki bu noktada merkeze gidip cevap alınması yerelde alınacak kararın merkezin tasdiki suretiyle kuvvetlendirilmesi amacına hizmet ediyordu. Mesela divana akseden böyle bir talebe merkezî yönetim 12 Ramazan 981 tarihinde verdiği cevapta nereye yararsa oraya tahvili şeklinde emir göndermiş konunun mahallinde tetkiki ile gereğinin yapılmasını istemişti.⁵²

Mezra köylüler için bir ek gelir kaynağı ve nüfus fazlasının yerleşeceği bir toprak yeridir. Çoğu zaman köyüler kendilerine ait olduğu gerekçesiyle bu toprakları yönetimden habersiz ekip-biçmek eğilimindedir. Buna karşı terk edilmiş arazinin sultanın onayı olmaksızın işlenemeyeceği kuralı getirilmiştir. Ancak bu toprakları işlemek köylü için hayati bir önem taşımaktaydı. Bu nedenle mezraları mukataa sistemiyle başkalarına kiralamayı ya da tapu sistemiyle başkalarına dağıtmayı hedefleyen sipahilerin karşısına her zaman inatla dikilmiştir. Çünkü herhangi bir mezra belirli bir şekilde tımar haline geldiğinde artık onunla tımarlı ilgilenirdi. Tımar sahibi isterse mezrayı belli bir bedel karşılığı kiraya verir isterse vergi ve resimlerinin ödenmesi karşılığı tımar haricinden kişilerin kullanımına açardı. Nihayet köylüler söz konusu mezrayı kolektif olarak kiralama eğilimindedirler.⁵³

Toprağın kirası tahıl ve diğer ürünlerin onda biri arı kovanları ve değirmenlerden alınan vergilerin yarısı olarak saptanmıştı. Ancak malikler topraklarında üretim yapma hakkına sahip olmadıkları gibi köylüler tarafından gerçekleştirilen üretim sürecine müdahale etme hakkına da sahip değillerdi. Köylü üreticinin hakları ve yükümlülükleri kanunlar çerçevesinde tanımlanıyordu. Köylünün kendisine ve tasarrufundaki topraklara yönelik her türlü uygulama toprak maliklerinin değil bölgede merkezi otoritenin temsilcileri olan tımarlı sipahiler ve kadıların görevleri idi. Köylü toprakları tımarlı

⁵¹ Gilles, Veinstein, “Çiftlik Tartışması Üzerine” *Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Editörler: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 40-43. Bu durum yani köylünün toprağı terk etmesi belgelerdeki ifadesiyse perakende olması veya “kaçgun” olayı sadece sipahi için gelir kaybı olmayıp aynı zamanda devlet için de büyük bir üretim ve gelir kaybı olduğu için yönetenler sınıfının en çok üzerinde durduğu tedbir geliştirdiği konuların başında geliyordu. Çalışmanın ana başlığı sipahi-köylü ilişkileri olduğu için konunun mihverinden sapmaması amacıyla bu konuda yapılan çalışmalar, verilen emirler ilerleyen bölümlerde özellikle devletin sipahiye desteği bölümünde ayrıntılı şekilde ele alınmıştır.

⁵² BOA, Mühimme Defterleri, 23, 227/481.

⁵³ İnalcık, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 1, s. 211, 212.

sipahinin izni olmadan alınıp-satılamıyordu. Yine tapu işlemlerinden de sorumlu olan sipahi topraklar boş kaldığında da yetkili idi. Toprağın boş bırakanlardan alınması ve kime tahsis edileceği hususu sipahinin yetkisi dâhilinde idi.⁵⁴

Toprakların ayanın elinde toplanarak tasarruf edenlerin mutasarrıf olduğu alanın kontrolsüz şekilde büyümesi veya mirasla ufalanmasının önüne geçilmesi için toprak alış-verişinde sipahinin kontrol yetkisi vardı. Bu çerçevede kişinin toprağını ya kendi ekip biçmesi ya da sipahisine teslimi gerekiyordu. Ancak ne sipahi ne de bağlı olduğu beyi bu toprağı elinde bulunduramazdı. Aldığı toprağı devletin gözetim ve denetimi altında işleyecek yeni bir köylüye satmak (tahsis anlamında) zorundaydı. Kendisi bu işlemde sadece tapu resmi adı verilen bir bedel alabilirdi. Bu durum tımar sahibi beylerin zamanla arazi mülkünü ele geçirerek Ortaçağın Avrupalı senyörleri gibi müstakil ve soylu bir sınıf teşkil etmelerinin önünde engel teşkil etmiştir.⁵⁵

Köylerin terk edilmesi önemli bir problem idi. Çünkü Osmanlı köylüsünün devlet nazarında temel vasfı toprakla doğrudan ilişkilendirilmiş olması idi. Bu çerçevede köylüler tasarruf ettiği toprak miktarına göre çiftlik (verime göre 60-120 dönüm) sahibi olanlar, (defterde “çift” olarak kaydedilirdi) çiftlikten az toprağı olanlar, (nim-çift) toprağı az ya da hiç olmayanlar, (bennak) kocalarından kalan toprağı işleyen dul kadınlar (bive) ve bekâr erkekler (mücerred, kara) şeklinde sınıflandırılmaktaydı.⁵⁶ Toprağını terk eden işte bu sınıflandırma sistemini bozmuş oluyordu.

Bir çift öküzü ve onun işleyebileceği kadar toprağı tapu rejimi kuralları dairesinde tasarrufu altında bulunduran köylü ailesi, zirai rejimin ana ünitesi olarak çift-hane sisteminin temelini oluşturur. Bu ünite aynı zamanda imparatorluk bürokrasisi için bir ana vergi ünitesidir.⁵⁷ Çift-hane birimi başlıca üç unsuru birleştirmekteydi. Emek kaynağı olarak hane halkı, koşum gücü olarak bir çift öküz ve bu bir çift öküzle işlenebilir boyutta bir birim meydana getiren ve tahıl üretimine tahsis edilmiş tarlalar. Köylü reayanın sosyal-mali statüsünü belirleyen çift-hane sistemi ilk fütuhât dönemlerinde Batı-Anadolu ve Trakya’da Müslüman ve Hıristiyanlara ortak uygulanmıştır.

Çift-hane sistemi klasik dönemin temel askeri kurumu olan tımar sisteminin ayrılmaz bir parçasıydı. Sistemde tarımsal üretim dolayısıyla toprağın denetimi devlet, sipahi ve köylü arasında fiilen paylaşılıyordu. Ancak bu fiili bir durumdu. Yoksa resmi belgelerde Osmanlı Devleti’nde toprağın sahibinin devlet olduğu konusunda hiçbir tereddüde mahal yoktu. Mesela I. Süleyman dönemi şeyhülislamı İbn-i Kemal’in fetvasına göre ne tımar sahibi ne de onu ekip biçen köylü toprağın kendisine malik

⁵⁴ İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, s. 146-147.

⁵⁵ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti’nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 239-240.

⁵⁶ Emecen, *Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirli ve Köylüler*, s. 92-95.

⁵⁷ Halil, İnalçık, “Köy Köylü ve İmparatorluk” *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi*, M. Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989, s. 304-307.

olmadığından toprağı satamaz, bağışlayamaz ve vakıf yapamazdı. Sadece toprağın tasarruf hakkının devrine cevaz vardı. Sipahi kendisine maaş olarak verilen tımar toprağındaki köylünün vergilerini devlet adına toplar, tahsisin toprak üzerinde kendisine verdiği denetim haklarına dayanarak toprağın köylü tarafından kullanımı ile ilgili devletin koyduğu kanunları uygulardı.⁵⁸

Mukataa (kiralama) sistemine tabi kiracı ise bir kira sözleşmesi temelinde toplayacağı öşürler⁵⁹ karşılığı yalnızca toptan bir kira bedeli ödemeyi kabul eden kişiydi. Bu tür toprakları kiralayanlar herhangi bir köylü vergisiyle yükümlü olmadıkları gibi kendilerinin köylü olması gerekmezdi. Hâlbuki tapulu toprak sahipleri (yani onları kiralayan köylü) bu toprağı işlemeliydi. Bu sebeple tapu yoluyla toprak edinme hakkı sadece toprağı işleyebilecek olanlarla yani köylülerle sınırlıydı. Köylü yasal yükümlülükleri yerine getirdikten sonra ayanların masraf adıyla tahsilât yapmalarının önlenmesi için mali yükümlülüklerin mukataa haline getirilip ayan tayin edilmeyip voyvodalık haline gelmesini talep etmekteydi.⁶⁰

4. Tımar Sisteminin Sonu

Osmanlı Devleti'nde ilk bozulan kurumun tımar sistemi olduğu mülahaza edilmiş, nasihat amacıyla yazılan Koçi Bey Risalesi gibi ilk eserlerde en önemli sorunun tımarların sipahi oğullarına değil de halktan kimselere de dağıtılması olduğu söylenmiştir.⁶¹ Gerçekten klasik dönemde hükümet ve askerlik hizmetlerini yalnız sultanın kullarının yapması gerektiği kabul edilmiş, 1575'ten başlayarak reayanın yani vergi ödeyen uyrukların bunlar arasına karışması dönemin yazarlarınca sistemin bozulmasının göstergesi olarak ifade edilmiştir.

Tımar sisteminin bozulması, tımarların saraylıların eline geçerek özel mülk veya vâkıfa dönüştürülmesi ve rüşvet karşılığı reayanın eline geçmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Sonuçta imparatorluk ordusunun belkemiği olan sipahi sayısı azalmıştır.⁶²

XVI. yüzyılın son yirmi yılına kadar düzenli olarak yapılan arazi tahrirleri tımar rejiminin sağlıklı yürütülmesi imkânlarını hazırlamaktaydı. Mesela Fatih Sultan Mehmed üç defa tahrir yaptırmıştır. İlk tahrir 1454-1455, ikincisi 1464-1465, üçüncüsü ise 1476'da yapılmıştır. II. Selim'in son yılları veya III. Murad'ın ilk yıllarında bitirilen büyük arazi tahririnden sonra bir daha düzenli tahrir yapılmadı. Ancak tımar sistemini asıl sona erdiren tahrir yapılmaması değil ateşli silahların kullanılmaya başlanması idi. Yani tahrirlerin ihmal edilmesi bir sebep değil sipahiliğe eskisi gibi ihtiyaç

⁵⁸ İnalçık, "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi" s.16.

⁵⁹ Onda Bir Anlamına Gelen Öşür, Toprak Ürünlerinden Tahsil Edilen Zekât Olarak İfade Edilir. Ahmet, Tabakoğlu, "Öşür", *İslam Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 100-103.

⁶⁰ Aköz, *Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti'nde Konar Göçerler ve Köylüler*, s. 240.

⁶¹ Barkey, *Eşkılar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s. 63.

⁶² İnalçık, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 52.

duyulmamasının bir sonucuydu. Çünkü geleneksel savaş teçhizatını temin bir sipahi için mümkün ise de tüfek temini masraflı bir işti. Üstelik kendileri bu teknik aletleri kullanma eğitimi almamışlardı. Daha 1605'te hafif tüfekle at üstünde savaşan Avusturya askeri karşısında kılıç-kalkanla savaşan tımarlı sipahinin yetersizliği ortaya çıkmıştı. Bu tarihten itibaren tımarlı sipahi savaş değerini kaybetmeye başladığından tımar rejimi de ihmal edilmiş ve dağılmaya bırakılmıştır.⁶³

Tımar sisteminin tımar sahipleri tarafından kötüye kullanılması ya da görevlerini tam anlamıyla yerine getirmemelerine bağlı bazı şikâyetler Şer'iyye Sicilleri'nde yer almaktadır. Örneğin Konya Şer'iyye sicilinde bulunan bir belgede bahsi geçen bir kale muhafızı yani kaleyi koruyan tımarlı askerin, gönderilen fermanlara ve emirlere uymadığından bahsedilmektedir. Bu sebeple bu belge yazılmıştır. Aynı zamanda bu kişinin fermanları dinlememesinin yanı sıra terk-i kale etmiş olduğu bildirilmiştir. Fermanlara ve emirlere uymayan o kişinin görevden alındığı ve yerine başka bir kişinin atandığı yazılmıştır. Yeni atanan kişinin ise görevini yerine getirmek şartı ile bu görevin kendisine verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁴

Sonuçta XVII. yüzyıldan itibaren daha önceki yüzyıllarda Osmanlı ordusunun belkemiğini oluşturan sipahiler gittikçe savaş meydanlarından çekilmeye yerlerini düzenli eğitilmiş ve tüfek-endâz savaş birlikleri olan yeniçerilere bırakmaya başladılar. Osmanlı Devleti, bir yandan yeniçeri sayısını artırırken diğer yandan da ateşli silahlar kullanabilen “sarıcı” ve “sekban”⁶⁵ denilen yeni atlı birlikler oluşturmaya başladı. Bu birliklerin çoğu eski köylülerdi. Öte taraftan en eski dönemlerden beri devlet kadrosuna girmek için yanıp tutuşan köylülerin eşkıyalık hareketlerinin de yaygınlaşmasıyla silahlanmasına müsaade edildi. Silahlanan bu köylüler de ihtiyaç oldukça askere alınmaya başladılar. Sipahi savaş meydanını terk ederken köylü savaşa giriyordu.⁶⁶

Tımar sisteminin bozulmasının nedenlerinden biri de nüfus artışıydı. XVI. yüzyılda köy nüfusu %40, kent nüfusu %80 artmıştır. Aslında XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde görülen bu nüfus artışı, sanayi öncesi toplumlarda da görülmüş; XVI. yüzyılın genel özelliğidir. Bu durumun herhangi bir kıtlık sıkıntısına yol açmaması için Osmanlı yönetimi daha az verimli toprakların ziraata açmayı seçmiştir. Bu çalışma

⁶³ İnalçık, *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*, s. 187-194.

⁶⁴ İzzet Sak, İbrahim Solak, *53 Numaralı Konya Şer'iyye Sicili 1148-1149/1736-1737 (Transkripsiyon ve Dizin)*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2014, sicil no: 292/2.

⁶⁵ Celâliğin başladığı zaman (1623'ten sonra) Anadolu'da hâkim olanlar, kapukulu süvarileri ile ümera askeri olmak üzere, adları “Sekban” ve “Sarıcı” olarak anılmaya başlanan bu Leventlerdir. (Mustafa Akdağ, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.3, S.4, Ankara, 1945, s. 421-430.)

⁶⁶ Barkey, *Eşkıyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, s: 71-72. Her ne kadar “reayadan ata binip kılıç kuşanan yoktur” hükmüyle raiyyetin askerliğe elverişsizliği ifade edilmiş ise de devlet ihtiyaç duyduğu her zaman reayadan asker toplamış bazen bunu savaşta gösterecekleri yararlılığın karşılığı tımar vermeyi vaat ederek yapmıştır. Ancak sonradan sipahiliğe kabul edilenlerin yine de defterlerde eski reaya kökenli oldukları kaydı düşülmüştür. Barkan, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” s. 888.

tarzının işsizliği de sınırlandıran olumlu katkısının ortaya konulmasında bu az verimli topraklarda üretim yapılabilmesi için Osmanlı elitinin bulduğu yöntem ise şenlendirme adı altındaki -vergi muafiyeti diyebileceğimiz- teşviklerdir.⁶⁷ Tabii ki bu durumun gelir azalması gibi başka olumsuzlukları beraberinde getirmesi de ayrı bir vakıadır. Osmanlı tımar sisteminin bozulma sebeplerini aydınlatmak için oldukça önem arz eden Celâli mücadelelerine de değinmek gerekir. 1597’de Celâli ayaklanması olduğunda levent gruplarının başında olan isyan şefleri tımar erbabından ibaret bulunuyordu. Leventlerin çoğalması, levent birliklerinin oluşmasına sebep oluyordu. Sonradan da Celâli adını alan bu kimseler tamamıyla fakir insanlardan ibaret olduklarından dolayı, Celâli Başbuğları bunları yanlarında tutabilmek için bazı olumsuzluklara itiyordu. Celâliler, hükümete ve reayaya karşı soygunculuk yapmaya ve bunların mallarına el koyma gibi olumsuz davranışlara itiliyorlardı. Böylece bozulan düzen, tımar üzerinde de oldukça etkili oluyordu.⁶⁸

Diğer taraftan Osmanlı devlet ve toplumu 1580’lere değin kendi içinde dengeli idi. Askeri ve ulema sınıflarının düzenli ve yeterli gelirleri vardı. Üretici sınıf da ne gibi vergiler ödeyeceğini biliyor, etkin merkezi yetkililer yerel yolsuzluklara karşı güçlü bir korum sağlıyordu. Bütün sınıf üyeleri, uzun zamandır defterlere kaydedilmişlerdi ve devletin elinde bu sınıf yapısını denetleyecek yeterince güç vardı. 1580 sonrasında Avrupa’dan ucuz gümüş akışının başlamasıyla paranın gerçek değerinde büyük düşüşler oldu.⁶⁹ Osmanlı parasının yaşadığı büyük dalgalanmalar, akçenin %100 değer kaybı vergilerin yükseltilmesini zorunlu kılmış, bu durum tımar rejiminde derin etkiler yapmıştır. Zira enflasyondan sonra tımarları oluşturan vergiler artırılmadığı için bu durum sipahinin gelir miktarında önemli ölçüde düşmeye sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda sipahiler seferlerden kaçmaya ya da türlü türlü yenilikler çıkararak reayadan ek gelirler temini yoluyla zararlarını karşılama cihetine gitmeye çalışmıştır. Bu dönemde İstanbul’da sıklıkla görülen yeniçeri ve sipahi isyanlarının nedeni de bu geçim sıkıntılarıdır. Değişen şartlarda devletin merkezi yönetim aygıtı büyük orduların teşkili, idamesi ve savaş alanlarına sevki için büyük miktarda nakde ihtiyaç duyuyordu. Ulufeli asker sayısının çoğalması tımar alanlarının mukataa haline getirilip merkezi hazineye yeni gelir kaynakları oluşturulmasına neden oldu. Diğer taraftan sipahilikten hemen ümit kesilmediği Koçi Bey gibi ıslahatçıların kapıkullarına nakit ödeme yapmak yerine tımar ve zeamet verilmesi durumunda ulufelerinin hazineye kalacağını önerdiğini görülür.

Miri topraklarda en önemli değişim padişahın bireylere bu topraklar üzerinde bazı denetim hakları vermesiyle başladı. Merkezileşmenin yoğun olduğu dönemde istisna teşkil eden bu haklar XVI. yüzyıldan sonra idari su-i istimaller nedeniyle

⁶⁷ İslamoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü*, S. 26.

⁶⁸ Akdağ, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, s. 421-430.

⁶⁹ İnalcık, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, C. 2, s. 60; İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, s. 51.

yaygınlaştı. Devletin sahip olduğu toprakların mukataa edilmesi özellikle gerileme döneminde idarenin beceriksizliği ile birleşince miri arazinin çiftliklere dönüşmesi hızlandı. 1600'lerden itibaren miri arazilerin çoğu, şahıslara ömür boyu verilerek mukataaya dönüşmüştür. Daha sonra da bu toprakların miras yoluyla varislere intikali mümkün kılınarak bu köylüler, özel mülk kiracıları oldu.

Toprak tasarrufunda devletin yerini alan mukataa sahipleri, üretimden alacakları payı artırmak için reaya emeğini sömürme eğilimine girdiler.⁷⁰ Mütesellimler genelde eşraf ve ayan arasından seçilir onlar da devlete olan bağlılıklarını nüfuzlarını ve özellikle de topraklarını artırmak için kullanırlardı. Ancak tımar alanlarının ne zaman mukataa haline geldiği konusunda tam bir tarih veremeyiz. Çünkü tımarlar boşaldıkça bu işleme tabi tutuluyordu. Amaç hazineye gelir sağlamak olduğundan öncelikle yüksek getirili tımar ve zeametlerin mukataa haline getirilmesi söz konusuydu. Bundan başka, bir tımar sahibinin iki kılıç tımarı tasarruf etmesi kanuna aykırı olduğundan birisi mukataa haline getirilmekteydi.

Görevlilerin kayıtsızlığı, idarenin kötülüğü ve bizzat mahkemelerin suç ortaklığı Osmanlı seçkinlerinin miri arazi havuzundan toprak yontmalarına imkân sağladı. Miri mülkiyetteki bu kopmaların çoğu, XVIII. yüzyılda gerçekleşti. Bu düzenle mücadele etmesi gereken Osmanlı kadısı da itibar kaybetmiş; birçok hâle mahkeme bizzat suç ortağı olmuştu. Tüm bu faktörlerle güçlenen ayanlar siyasi gücün adem-i merkezileşmesi konusunda büyük mesafe kat ettiler. Böylece padişahın tüm kullarının sadece onun iradesiyle yükselip alçalabilmesi düşüncesi, XVII. yüzyıldan itibaren değişmeye başladı. Zamanla sayıca sipahilerden daha kalabalık olan yeniçeriler de sipahilerin güçsüz olanlarının mallarını müsadere etmeyi veya üzerlerinde egemenlik kurmayı başardılar.⁷¹

Osmanlı ekonomistlerinin asıl kaygısı, daima devletin gelirci çıkarları ile iç pazardaki tüketicinin korunması olmuştur. XVI. yüzyıldan itibaren imparatorluğun merkezi yönetim aygıtı büyük orduların teşkili, idamesi ve savaş alanlarına sevki için büyük miktarda nakde ihtiyaç duyuyordu.⁷² XVI. yüzyıla gelindiğinde hala vergi defterlerindeki gelir kalemlerinin önemli bir kısmı nakde çevrilmiş köylü vergilerinden oluşmaktaydı. XVI. yüzyıl sonundan itibaren devletin nakit ihtiyacı arttıkça bu nakde dönüştürme süreci hızlandı. XVI. yüzyıl ortalarında devlete ait vergi hakları tımar ve

⁷⁰ Mesela konu ile ilgili Şeriyye Sicillerinde yer alan 23 Safer 938 tarihli belge dikkatimizi çekmektedir. Burada açıkça köy ağası köylülerden üç yıllık mahsul aldığını itiraf etmektedir. Vech-i tahrir-i huruf oldur ki mezbur Lütfi Ağa meclis-i şer'e gelüb mezbur pehlivan çukuru ahalisinden üç yıllık mahsulünden sekiz yüz Halebi akçelerin aldım kabzettim bu zıkr olan üç yıllık mahsulün minbad mezburun karye-i Pehlivan çukuru ahalisinden devam ve nizam kalmadı eger dava ve niza idersem inde'l-hükkam mesmu olmaya didükte ma vaka a ketb olunub sebt-i sicil olundu. **Şeriyye Sicilleri, Varak G1/24 (76)**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, C.1, Haz. Ahmet Akgündüz, İstanbul, 1988, s. 200.

⁷¹ İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 783-787.

⁷² İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 1, s. 88.

iltizam usulü arasında yarı-yarıya paylaşılabilir. Nakdi ekonominin önem kazanmasıyla birlikte ise iltizam usulü öne çıkmıştır. XVII. yüzyılda gelindiğinde tımar sahiplerinin askeri önemi azalmıştı; ancak yine de doğrudan köylüden tahsil edilen vergilerin önemli bir bölümünü toplamayı sürdürüyorlardı. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nde çok eski bir gelenek olan yararlılık gösterenleri tımar ile ödüllendirme geleneği devam etti.

Tımar sistemi ile sadece vergi toplanmıyor, gelecek yılların vergi kaynakları da zinde tutulmuş oluyordu. Nakit ihtiyacı sebebiyle iltizam usulü ön plana çıkınca tımarın sağladığı himaye ve güvenlik şartlarını korumak önemli bir sorun haline geldi. Tımar sistemi yeniden ihya edilemeyeceğine göre bazı mukataaların askeri zümre mensuplarına hayatta oldukları sürece tahsis edilmesi şeklinde bir çözüm yolu bulundu.⁷³ Sistem askeri zümre mensuplarının maaşlarını devlete terk etmeleri karşılığında kendilerine mukataalarının hayat boyu verilmesi şeklinde işliyordu. Diğer taraftan bu sayede masrafları kısmanın da bir yolu bulunmuş oluyordu. 1695'te hemen hemen tamamen ortadan kalkmış; tımar sistemiyle iltizam sistemini birleştiren yeni bir iltizam türü tesisi edildi. Malikâne sistemi olarak bilinen bu sisteme göre iltizamlar ömür boyu olmak kaydıyla veriliyor ve tasarruf hakkının başlangıcında büyük bir ödeme isteniyordu. Yıllık ödemeler ise düşük ve sabitti. Ancak birçok malikâne sahibinin başkentte yaşamayı tercih ederek kısa süreli taşeronları istihdam etmesi, toprağı ömür boyu kullanım hakkının getirdiği sonuçları silip götürdü.⁷⁴ Kısaca 1695'te yayınlanan ünlü fermanla doğan malikâne sistemi, mali zaruretlerin doğurduğu bir sistemdi. Ancak sınırlı sayıda âyana yükselme fırsatı veren mültezimlik, köylüleri ve zanaatkârları genellikle büyük zararlara uğratiyordu. Kısaca bu sistem de Osmanlı Devleti için çözüm olmaktan uzak oldu.

XIX. yüzyıl boyunca merkezi idare arazi ve üretim fazlası üzerindeki hakkını teyit etmekle uğraştı. 1831'de Bab-ı Âli, Anadolu ve Avrupa eyaletlerinde kalan 2500 sipahiyi azletti. Geri kalan tımar sahiplerini de emekli ederek vergi tahsil haklarını ellerinden aldı. Devlet bu dönemde birçok harcı, hizmeti ve vergi yükümlülüğünü kaldırdı. Angaryayı ise kesin olarak yasakladı. Vergi tahsildarı olarak elde ettikleri gelirleri kaybeden sipahiler, şahsi arazilerinin geliriyle geçinmek durumunda kaldı. Arazi üzerinde egemenlik kuran hükümet, ziraattan vergi toplama hakkını yeniden elde etme çalışmasına başladı.⁷⁵

Tanzimat döneminden itibaren uygulamaya konulan bir diğer adım da şer'iyye sicillerindeki kayıtlardan izleyebileceğimiz tapulaştırma faaliyetleridir. 1850'li yıllarda başlatılan bu uygulama her ne kadar tımarlı arazilerdeki sorunun öncelikli olduğu

⁷³ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunda Klasik Çağ 1300-1600**, s. 56. Çünkü Yay, Ok, Kılıç ve Kalkanla Donatılmış Tımarlı Sipahi Alman ve Avusturya Askeri Karşısında Geri Kalmış Tipik Bir Ortaçağ Atlısıydı. Çağa Ayak Uyduramayan Bu Ordu Zamanla Önemi Kaybetti.

⁷⁴ İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 691.

⁷⁵ İnalçık, **Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, C. 2, s. 971.

gerekçesiyle 1858 yılına kadar ertelenmiş ise de bu tarihte yürürlüğe giren Arazi Kanunnamesiyle mirî arazi dışındaki topraklar tapu tahsisine tabi tutulmuştur.⁷⁶

Kısaca belirtirsek; Osmanlı toprak sistemi merkezi idare güçlü olduğu zaman sorunsuz işlemiş, merkezi idare güçsüz insanlar eline geçtiğinde bu tımar sistemi toplumun her türlü gelişme imkânını elinden almıştır.

5. Sonuç

Tımar sistemi Osmanlı Devleti'nde çok uzun yıllar uygulanmış olan vergi toplama ve toprak yönetimi sistemidir. Sistem devletin mülkiyetinde bulunan toprakların devlet memuru statüsündeki kişilere verilmesi şeklinde uygulanıyor, bu sayede devletin görevli istihdamında en önemli sorun olarak algılanabilecek maaş konusu da çözülmüş oluyordu. Kısaca devlet, memuruna maaş yerine toprak tahsis ediyordu. Böylelikle bir yandan ülke topraklarının ekilip biçilmesi diğer yandan da bölgede yaşayan köylünün kazanç elde etmesi ve geçimini sağlaması gerçekleştirilmiş oluyordu.

Osmanlı Devleti'nin yönetim sistemini anlamak için, müesseseleri hususunda derinlemesine tetkikat yapılması lüzumu malumdur. Bu noktada üzerinde en çok durulması gereken müesseselerden biri de herhalde tımar sistemi olmalıdır. Bu sebeple olsa gerek tımar sistemi ve işleyiş biçimi her zaman tarih araştırmacılarının dikkatini çekmiştir. Bu konuda gerek telif gerek tercüme gerekse de tahlil tarzında birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalarda konu farklı yönleriyle ele alınmış değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada ise sistemin tanımı, işleyişi, işleyiş sırasında ortaya çıkan problemler, bunların çözümü için yapılan çalışmalar ve nihayet sistemin amacı dışına çıkması ile sona ermesi hakkında gerek şimdiye kadar yapılmış çalışmaların tahlili yapılarak gerekse de dönemde üretilen belgelere bakılarak sistemin mahiyeti ile değişim ve dönüşümü anlaşılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde tımar sisteminin ortaya çıkışı, gelişimi ve katkıları üzerine yapılan çalışmalarda, zaman içerisinde devlet yönetimi için temel teşkil eden yönetime bu denli katkı sağlayan bir sistemin nasıl bozulduğu da önemli bir husus olarak kabul edilmiştir. Bu sebeple makalede bu bozulmaların sebepleri ve sistemin bozulmasıyla ortaya çıkan boşlukların nasıl kapatılmaya çalışıldığı üzerinde de durulmuştur. Başka bir ifadeyle tımar sisteminin XIX. yüzyılın başlarına kadar devamlılığının nasıl sağlandığı anlatılmaya çalışılmıştır.

Özetleyecek olursak; Osmanlı Devleti'nin kurulmasında hatta büyüyerek imparatorluk haline gelmesinde etkili bir rol oynayan tımar sistemi, zaman içerisinde kendiliğinden sona ermiştir. Önce XVII. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş önemini yitirmiş, XIX. yüzyıl başlarında da tasfiye olmuştur. Bu süreçte öncelikle yeni tımar

⁷⁶ Yasin Taş, **Osmanlı Döneminde Urfa'da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)**, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019, s. 313.

tevcihlerine son verilerek tımar arazileri dönemler içerisinde değişim göstererek iltizama, mukataaya ve malikane arazilerine tahvil edilmiş, mevcut sipahilerin de büyük bir kısmı yeni kurulan askeri birliklere dağıtılmış, kalan kısmı ise vergi tahsil işlerine görevlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

ACUN, Fatma “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, **Türkler Ansiklopedisi**, C. 9, Ankara, 2002, s. 899-908.

Adalar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil H. 1178-1184 / M. 1764-1771, İstanbul Kültür AŞ. Erişim adresi: www.kadisicilleri.org. Erişim Tarihi: 29.05.2021.

AKDAĞ, Mustafa, “Tımar Rejiminin Bozuluşu”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C. 3, S. 4, Ankara, 1945, s. 419-431.

AKÖZ, Alaattin, **Sürü Peşinde Saban İzinde Osmanlı Devleti’nde Konar Göçerler ve Köylüler**, Palet Yayınları, Konya, 2014.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Feodal Düzen ve Osmanlı Tımarı” **Hacettepe Üniversitesi Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara, Haziran 1973.

BARKAN, Ömer Lütfi, “Tımar” **İslam Ansiklopedisi**, M.E.B. Yayınları, İstanbul, 1974.

BARKEY, Karen, **Eşkiyalar ve Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi**, Çev. Zeynep Altok, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, **23 numaralı Mühimme Defteri**.

Başkanlık Osmanlı Arşivi, **Cevdet Tımar, Cevdet Dahiliye, İbnülemin Askeriye, İbnülemin Dahiliye ve İbnülemin Şükr ü Şikâyet Defter Serileri**.

BELDICEANU, Nicoara, **XIV. yüzyıldan XVI. yüzyıla Osmanlı Devleti’nde Tımar**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yayınları, Ankara, 1985.

ÇAYLAK, Âdem, **Osmanlı’da Yöneten-Yönetilen İlişkisi: Başlıca Yaklaşımlar ve Şerif Mardin**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 1997.

DEMİRCİ, Mustafa, “İkta” **İslam Ansiklopedisi**, C. 22, TDV Yayınları, İstanbul, 2000, s. 43-47.

EMECEN, Feridun, “Yaya ve Müsellem”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 354-356.

EMECEN, Feridun, **Osmanlılarda Yerleşik Hayat Şehirliler ve Köylüler**, C. 4, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip “Sipahi” **İslam Ansiklopedisi**, C. 10, MEB yayınları, İstanbul, s: 689-694.

İNALCIK, Halil, “Çiftliklerin Doğuşu, Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar” **Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed. Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil, “Köy Köylü ve İmparatorluk” **V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, M. Ü. Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul, 21-25 Ağustos 1989.

İNALCIK, Halil, **Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, Ekim 2009.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600**, Çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, 1300-1600**, Çev. Halil Berktaş, Eren yayıncılık, İstanbul, 2000.

İSLAMOĞLU, Huricihan, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Köylü**, Haz. Ayşe Çavdar, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.

LINDNER, Rudi Paul, **Ortaçağ Anadolu’sunda Göçebeler ve Osmanlılar**, Çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2000.

MARDİN, Şerif, **Türk Devriminde İdeoloji ve Din: Makaleler III**, Çev. Gülşat Aygen Tosun, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s: 156.

ÖZCAN, Abdulkadir, “Kapıkulu”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 347-349.

SAK, İzzet, SOLAK, İbrahim. **53 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili 1148-1149/1736-1737 (Transkripsiyon ve Dizin)**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2014.

SOLAK, İbrahim, SAK, İzzet, **38 Numaralı Konya Şer’iyye Sicili 1103-1104 /1692-1693 (Transkripsiyon ve Dizin)**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 2014.

Şer’iyye Sicilleri, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, Haz. Ahmet Akgündüz C. 1, İstanbul, 1988.

TABAKOĞLU, Ahmet, “Öşür”, **İslam Ansiklopedisi**, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 100-103.

TREADGOLD, Warren, **A History of the Byzantine State and Society**, Stanford University Press, California, 1997.

ÜNAL, Mehmet Ali, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Fakülte Kitapevi, Isparta 1998.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.

ÜNAL, Mehmet Ali, **XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’da Tımar Tevcihleri Mir-i Aşiret ve Cebelü Tımarları**, I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu, ed. İbrahim Özcoşar-Hüseyin H. Güneş, İstanbul, 2016.

TAŞ, Yasin, **Osmanlı Döneminde Urfa’da Sosyal Hayat (Mahkeme Kayıtlarına Göre 1850-1900)**, Hiper Yayınları, İstanbul, 2019.

VEINSTEIN, Gilles, “Çiftlik Tartışması Üzerine” **Osmanlıda Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım**, Ed: Çağlar Keyder, Faruk Tabak, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.

ULUSLARARASI EĞİTİM VE TARİH ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

(ETA JOURNAL)

INTERNATIONAL JOURNAL OF EDUCATION AND HISTORY RESEARCH

Yıl: 3, Sayı: 2, Temmuz 2021, s. 109-133.